

Finnugor és szamojéd őslakók a szibériai évkönyvekben A Rumjancev rövid évkönyv

KLIMA László

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest
klima.laszlo@btk.ppke.hu

A rendkívüli gazdagságú orosz évkönyvirodalom külön fejezetét képviselik a szibériai évkönyvek. Keletkezésük idején Moszkvában már megszűnőben volt az évkönyvírás – az állam gyarapodásával egyre bonyolultabb lett az államügyek intézése is. Az államigazgatás új típusú iratokra tartott igényt, és ennek megfelelően új típusú iratokat is állított elő. Elmúlt az az idő, amikor az évkönyvekbe, mint a legkedveltebb irattípusba különböző jellegű szövegeket foglaltak bele – békeszerződést, törvényt vagy egy-egy hőstett rövid elbeszélését. Az írásbeli műfajok sokrétűvé válása, valamint a bőséges forrásanyag szétfeszítette az évkönyv műfaji kereteit, ezért Szibéria meghódítását nem szüksézává leírásokat tartalmazó évkönyvekben, hanem elbeszélések füzéréből álló krónikákban örökítették meg.¹

1552-ben Kazany bevételével az orosz állam felszámolta a Kazanyi Tatár Kánságot, majd a sikertelen livóniai háború után ismét megindult kelet felé. Szibéria meghódítása Jermak² 1581-es expedíciójával kezdődött. A hadjárat jelentőségét az események közvetlen és közvetett résztvevői is látták. Élményeiket igyekeztek továbbadni és megörökíteni. Ez a szóbeli hagyomány az újonnan alapított szibériai településeken, valamint a hódító hadjárat kiinduló területén, a permi vidékeken maradt fenn, és alakult, formálódott tovább az eseményt követő évtizedekben. A hadjáratban részt vevő kozákok családtag-

¹ Az orosz szakirodalom ennek ellenére hagyományosan az évkönyv (*летопись*) terminust használja, de a szerzők mindig megjegyzik, hogy ezek az évkönyvek valójában krónikák (*повесть*). Az orosz szakirodalmat követve mi is az évkönyv megnevezést használjuk.

² Jermak Tyimofejevics (?–1585) atamán egy Volga–Don vidéki kozák rablócsapat vezetője volt. A Sztroganovok bérelték föl egy szibériai hadjáratra.

jai őrizték és átadták környezetüknek a hallott történeteket, amelyek természetesen torzultak, kiszíneződtek az évek folyamán. A történetek szóbeli terjedése mellett valószínűleg már a hadjárat közben, de az utána következő években bizonyosan születtek írásos feljegyzések is. Így az első évkönyvek összeállítói szóban és írásban fennmaradt történetekből is meríthettek. Ennek következtében viszonylag pontos ismereteink vannak arról, hogy Jermak és kozákjai mikor és melyik útvonalon keltek át az Urál hegységen, és hogyan bocsátkoztak harcba Kücsüm kán³ tatárjaival és az Urál–nyugat-szibériai vidék obi-ugor és szamojéd őslakóival.

A szibériai évkönyvek

Az első írásos beszámoló Jermak hadjáratáról az a szöveg lehetett, amelyet a szakirodalom *О стране Сибирской и о Сибирском от Ермака взятии* [Szibéria földjéről és Szibéria Jermak általi meghódításáról] néven említi, de ugyanez a szöveg ismert *Повесть о Сибири* [Szibériai krónika] néven is. Napjainkban a szakirodalom a *Румянцевский летописец* [Rumjancev rövid évkönyv]⁴ elnevezést használja. Ez a korai szöveg tartalmazza a hivatalos beszámolót Jermak hadjáratáról. Ez volt a nagyobb terjedelmű szibériai évkönyvek egyik ősforrása. Je. I. Gyergacsova-Szko szerint ezt az elsődleges írásos beszámolót a Csudov monostorban⁵ készítették 1586-ban.⁶ A másik ősforrás az 1622-ben elkészült *Синодик⁷ Ермаковым казакам* [Jermak kozákjainak halottas könyve] című rövid szöveg volt, amely tömören összefoglalja Jermak hadjáratának eseményeit, és név szerint felsorolja az egyes csatákban elesett hősök nevét is.

A Szibéria elfoglalását megörökítő Jozsipov- és Sztroganov-évkönyv az 1630-as években íródott. A Jozsipov-évkönyv a tobolszki érsekség eszmei útmutatásával készült. Kiprian, az első érsek kezdte Jermak és kozákjai dicsőítését. A tobolszki érsekek azt hirdették, hogy a hódítás isteni sugallatra

³ Kücsüm születésének éve nem ismert, 1600 körül (talán 1601-ben) hunyt el. 1563–1598 között uralkodott a Szibériai Tatár Kánságban.

⁴ Nyikolaj Petrovics Rumjancev gróf (1754–1826) nevét egy másik évkönyv is őrzi. A *Румянцевская летопись* [Rumjancev-évkönyv] a litván nagyhercegség történetét tartalmazza. A *летопись* kicsinyítő képzős *летописец* alakját akkor használja az orosz szakirodalom, ha az adott évkönyv rövidegét akarja vele jelezni.

⁵ Az épület a moszkvai Kreml területén állt, 1929–1932 között bontották el.

⁶ Gyergacsova-Szko 2000: 13.

⁷ A *Синодик* egyfajta segédlet (irat vagy könyv) a halottakról történő megemlékezéshez. A pravoszláv egyház templomi szertartásain használják. Tartalmazza a dicsőítendő elhunytak nevét, röviden felsorolja érdemeiket, és meghatározza a dicsőítés mértékét is.

történt – a pogányok elleni szent küzdelemben Jermak és társai csupán az isteni akarat végrehajtói voltak. Ez a koncepció állami megerősítést is kapott: Nyektarij érseksége idején: 1636. február 16-án cári utasítás látott napvilágot Jermak és katonáinak dicsőítéséről. Ekkoriban készülhetett el az érsekségen dolgozó írnok, Szavva Joszipov évkönyve.

A Sztroganov-család környezetében íródott évkönyv más koncepciót fogalmazott meg. A sólepárlással és kereskedelemmel foglalkozó Sztroganovok a Vicsegda folyó partján elterülő Szolvicsegodszkából irányították vállalkozásaikat. Ellenőrzésük alá kívánták vonni az obi-ugorok támadásai miatt veszélyes dél-uráli átjárót, ezért felfogadták Jermak csapatát egy „tisztogató hadművelet”-re. A Sztroganov-évkönyv írója (nevét nem ismerjük) művével azt kívánta bizonyítani, hogy Jermak útnak indítása és Szibéria meghódítása a Sztroganovok érdeme, és minden ez irányú cselekedetük az uralkodó előzetes jóváhagyásával történt.

Az évkönyvek későbbi másolói-szerkesztői itt-ott tovább alakítottak a szöveget, vagyis az orosz évkönyvirodalom más alkotásaihoz hasonlóan ezek is több változatban maradtak fenn. Ebben az időben Szibéria adminisztratív és egyházi központja Tobolszk volt, amely nagy kereskedelmi vonzerővel is rendelkezett, a városban jelen lévő hivatalnok-kereskedő réteg pedig kulturális igényei révén Tobolszkot szellemi központtá tette.⁸ Jermak és kizákjai történetének megírása után az események feljegyzése Tobolszkban továbbra is élő szokás maradt. A Szibériai évkönyv-összeállítás különböző változatainak összeállítói műveik elejére illesztve a korábbi évkönyveket, beszámoltak az érsekség élén bekövetkezett változásokról, katalógusszerűen évről-évre rögzítették az egyes városokat vezető vajdák nevét, és néhány kisebb eseményt is följegyeztek. A fontosabb helyi események naplószerű feljegyzése az 1730-as–1740-es évekig folyt a városban.

Tobolszkban élt Szemjon Remezov (1642–1721 u.) is, aki a 18. század elején rendkívüli jelentőségű építészeti, térképészeti tevékenysége mellett egy képes krónikát is alkotott Jermak tetteinek megörökítésére. Remezov ehhez egy Szibérián kívül, a permi vidéken, Kungurban összeállított (mára elveszett) évkönyvet, valamint az 1628 óta Tobolszkban élő családjának emlékeit használta fel.

⁸ Klima 2020: 185–196.

A szakirodalom a szibériai évkönyvekhez sorolja I. L. Cserepanov (1724–1795) művét is, melyet a szerző 1760-ban kezdett írni. Ez azonban már új típusú mű, szerzője használta a kortárs tudósok (pl. G. F. Müller)⁹ munkáit.

A Rumjancev rövid évkönyv

Az évkönyv elsőként ismertté vált kéziratát P. I. Nyebolszin (1817–1893) találta meg. A szöveg eleje és vége hiányos volt. A szibériai évkönyvek 1907-es kiadásában a Joszipov-évkönyv Rumjancev-féle kéziratként publikálták.¹⁰ Napjainkban a különböző 16–17. századi kódexekben már húsznál is több példánya ismert, A- és B-változatát különböztetik meg. A Rumjancev rövid évkönyv Szibéria meghódításának legkorábbi eseményeit tekinti át. Az 1586-os évvel zárul, amikor a kozákok elfogták Szeid-Ahmat (a szövegben: Szejgyak) tatár vezért, Bekbulat fiát. Az évkönyv összeállítója nem használta a Szinogyikot, Jermak kozákjainak halottas könyvét. A Rumjancev rövid évkönyv és a Joszipov-évkönyv egymáshoz való viszonyáról két véleményt fogalmaztak meg a kutatók. Je. I. Gyergacsova-Szkop megfigyelése szerint a Rumjancev rövid évkönyv nem tartalmaz olyan részletes leírást Szibéria természeti környezetéről és a tatár kánokról, mint a Joszipov-évkönyv. Véleménye szerint ez arra utal, hogy a Joszipov-évkönyv a Rumjancev rövid évkönyv alapján készült, annak csupán kiszínezett és kibővített átirata. Je. K. Romodanova szerint viszont a Joszipov-évkönyv a korábbi. A Rumjancev rövid évkönyv az előbbi lerövidített változata, és azért készült, hogy beilleszék az orosz évkönyvekbe.¹¹

Obi-ugorok és szamojédok a Rumjancev rövid évkönyvben

A Rumjancev rövid évkönyv Szibéria földjének és állatvilágának vázlatos leírásával kezdődik. A leírás még csak Nyugat-Szibériára terjed ki, a földrésnyi terület orosz meghódítása és belakása éppen csak megkezdődött. A szöveg összeállítója az Irtis és mellékfolyóinak vízrendszerét ismerte. A kisebb folyóktól halad a nagyobbak felé: először a Tura mellékfolyóit sorolja föl, aztán következik annak leírása, hogy a Tura a Tobolba ömlik, a Tobol az Irtisbe, az Irtis pedig az Ob folyóba. Ezekon a folyókon érkeztek Szibériába Jermak kozákjai, majd később más, immár Moszkvából küldött katonai egy-

⁹ Gerhard Friedrich Müller (1705–1783) német történész. 1725-től Oroszországban élt, a 2. kamcsatkai expedíció tagjaként a Volga-vidéki finnugor és török népeket tanulmányozta. Életéről és munkásságáról ld. Katona – Klima – Maticsák 2018: 35–45.

¹⁰ SzL 1907: 261–270.

¹¹ PSzRL 36. 1987: 4, hivatkozva Gyergacsova-Szkop és Romodanova műveire.

ségek is. Az útvonal igen forgalmas volt: nemcsak kereskedők használták, de itt jártak át az obi-ugorok az Urál túloldalára, olykor nem éppen békés szándékkal. Jermak is azért érkezett, hogy embereivel biztosítsa ezt a Szibériába vezető fontos kereskedelmi útvonalat.

Az északi területek leírása kevésbé részletes, és egy ponton mesébe fordul: az Ob torkolatvidékét senki sem ismeri, ott öreg emberek élnek, „akik sohasem engednek fel a nap hevétől”. Egy pontatlanság is becsúszott a szövegbe: az Ob nem a mangazejai öbölbe ömlik. Mangazeja települése a Taz folyó mellett volt. Az északi területekről Moszkvában már rendelkeztek információkkal, zajlott a vidék felderítése, amelyben angol hajósok is részt vettek, az információk azonban a Rumjancev rövid évkönyv írójához még nem jutottak el.

A földrajzi leírás párosul Nyugat-Szibéria népeinek felsorolásával és rövid jellemzésével. Az évkönyv bevezető részében a következő népek szerepelnek: vogulok, tatárok, kolmakok,¹² mungalok,¹³ Tarka horda,¹⁴ osztjákok, szamojédok.¹⁵ A Rumjancev rövid évkönyvben a Turától az Obig leírt terület megegyezik az ugor őshazával, vagy ezen őshaza déli régiójával. E területen zajlott a magyar nyelv önállósulása. Ez a folyamat a Kr. e. 2. évezredben kezdődött és feltehetőleg a Kr. e. 1. évezred elejéig-közepéig tartott. Ezután a magyar nyelvű népesség még több mint ezer évig élt vogul és osztják nyelvrokonai közelében.

Az évkönyv felsorolása a Jermakék által meghódított terület népeiről hozzáilleszhető az ugor népek őstörténetéről alkotott régészeti képhez. A régészeti adatok alapján feltételezhető, hogy Nyugat-Szibéria déli, erdőssztyeppi régiójában a bronzkortól kezdve a mai finnugor és szamojéd nyelvű népek elődközösségei együtt éltek különböző déli, sztyeppi eredetű csoportokkal. A Rumjancev rövid évkönyvben leírt területen a délről jövő betelepülés és kulturális hatás régészeti emlékei a bronzkortól kezdve a Kr. u. 2. évezred elejéig dokumentálhatók. A Kr. u. 1. évezred közepén váltás történt Eurázsia sztyeppi régiójában: a szkíta-szarmata korszak iráni nyelvi dominanciája után török nyelvű népek hatalmi és kulturális központjai jöttek létre. A Kr. u. 3–7. század közti időszakról még igen kevés régészeti adat áll rendelkezésünkre. A korszak kutatója, N. P. Matvejeva 2016-ban megjelent könyvében

¹² Kalmükök.

¹³ Ez az elnevezés a mongolok nyugati ágára, az ojrat népesoporra utal.

¹⁴ Or. *Пега я опда*, a Narim folyó melléki szölkup csoport.

¹⁵ Az évkönyv szövegét követve a továbbiakban a vogul és az osztják elnevezést használjuk a mansyikra és a hantikra.

a Tobol–Irtis régiót három kulturális hatás találkozási területeként határozta meg. A 3. század végétől először az északi erdőövezet, majd később Közép-Ázsia sztyeppi régiójából érkeztek bevándorlók a területre. Ugyanakkor ez a vidék a dél-uráli átjárón keresztül élénk kapcsolatban állt a Káma mellékével is.¹⁶

A Kr. u. 8–13. századi nyugat-szibériai régészeti leletek csoportosításáról, kultúrákra osztásáról különböző vélemények olvashatók a szakirodalomban. A. Sz. Zelenkov 2016-ban, Budapesten tartott előadásában az alsó-obi, rjolikai, molcsanovói, bakalszkojei, potcsevasi, kusnarenkovói, ogyincovkai kultúrákat említette meg.¹⁷ A nyugat-szibériai zóna déli részén feltárt kultúrák közül a bakalszkojeit, a potcsevasit és a kusnarenkovóit hozták összefüggésbe¹⁸ a magyar etnogenezissel, az ogyincovkai kultúra pedig valamilyen nomadizáló türk vagy mongol népesség lehetett. Szibéria meghódításának idején a magyarokkal kapcsolatba hozott egykori kultúrák erdőssztyeppi jellegű területén, az Irtis és mellékfolyói: az Iszety és az Isim mellékén tatár és mongol népesség élt. E részben nomád életmódot folytató népek télen észak felé vándoroltak. A Rumjancev rövid évkönyv tatároknak, kolmakoknak és mungaloknak nevezi őket. Az évkönyvben említett osztjások az alsó-obi régészeti kultúra népességének leszármazottai, míg a szamojédoknak nevezett csoport, valamint a szölkupok és a ketek alkotta Tarka horda az Ob középső folyása menti rjolikai kultúra utódainak tekinthető. A Tura és a Tavda folyó melléki molcsanovói kultúra népességét a régészek a vogulokhoz sorolták. Ezt a feltételezést megerősíti, hogy a Rumjancev rövid évkönyv erre a területre helyezi a vogulokat (ugyanakkor jelzi, hogy a Tura mellett tatárok is éltek). A vogulok még a 19. század végén is lakták a Tura mellékét, csak utána asszimilálódtak, illetve szorultak ki erről a vidékről. Az évkönyv adatait összevetve a régészeti kutatásokkal, megállapíthatjuk, hogy a magyarok elődeitől északra, az Ob mentén az osztjások éltek, nyugatra pedig a Tura mellékén a vogulok. A magyarok elhagyva őshazájukat, valószínűleg délről kerültek ki ezt a vogul csoportot.

A Rumjancev rövid évkönyv Szibéria finnugor és szamojéd őslakóiról néprajzi megfigyelésekkel is szolgál. A bálványok imádásáról, áldozatok bemutatásáról, a hal- és rénszarvasbőrből készült, különböző prémekkel díszített ruhákról, valamint az étkezési szokásokról írtak teljesen egybevágnak az elmúlt egy-két évszázad néprajzi megfigyeléseivel.

¹⁶ Matvejeva 2016: 217–226.

¹⁷ Zelenkov 2016.

¹⁸ A vonatkozó irodalmat ld. Matvejeva 2016: 217; Zelenkov 2016.

Jermak hadjáratának ismertetésére térve az évkönyv leírja, hogy a kozákok megjelenése után Kücsüm kán több kisebb csatában igyekezett megállítani a támadókat, közben pedig készült a döntő ütközetre. Hadseregébe a tatárok mellett „sok osztjákat, vogult és más nyelvűeket gyűjtött össze”. A nagy ütközetet 1582 novemberében Csuvasévónál, az Irtis partján, a Tobol torkolatának közelében, a mai Tobolszk városához tartozó területen vívták meg. Az évkönyvben Csuvasévónak nevezett hely ma *Чуваишский мыс* [Csuvas orom] néven ismert, de említik *Чуваишый мыс*, *Подчуваишый мыс*, *Потчеваиш*, *Подчуваиш*, *Подчуваише* néven is.¹⁹ A tatárok és segédcsapataik kétségtelenül túlerőben voltak a támadó kozákokkal szemben, de mégis védekezésre kényszerültek. Az ütközetet valószínűleg az döntötte el, hogy az „osztják hercegek” és embereik elhagyták a csatateret. Ezután Kücsüm is elmentekült a harcosaival. Kiűritették a fővárost, Szibirt²⁰ is, amely így három nap múlva harc nélkül a kozákok kezére került. A Csuvas orom alatt az Irtis partján lezajlott ütközet az orosz nemzeti büszkeség egyik alapélményévé vált. V. I. Szurikov (1848–1916) az orosz történelem más jelentős eseményei mellett ezt is megfestette (1895).

A döntő ütközet helyszínének nevében benne foglaltatik a csuvas népnév. A források hiánya, illetve ellentmondásai miatt erre még nincs elfogadható tudományos magyarázat. A Remezov-évkönyv 24. fejezete szerint Kücsüm kán uralkodásának második évében (1564-ben) Kazanyba ment, ahol feleségül kapta Murat kán lányát, akinek kíséretében sok csuvas, abiz és orosz ember érkezett Szibériába.²¹ Csakhogy 1564-ben már nem létezett a Kazanyi Tatár Kánság, és Murat kán neve sem maradt fenn egyetlen forrásban sem. A téves időpont és Murat neve ellenére a megoldást mégis valahol ezen a területen kell keresni: a csuvasok a Volgai Bulgár Birodalom, majd a Kazanyi Tatár Kánság alattvalói voltak.²²

A Rumjancev rövid évkönyv következő finnugor vonatkozású híre szerint Bojar osztják fejedelem ajándékokat vitt a Szibirt megszálló kozákoknak. Figyelemre méltó, hogy a Tura folyó vidékét elhagyó és Nyugat-Szibéria belseje felé haladó kozákok az Irtis mentén már nem a vogulokkal, hanem az osztjákokkal kerültek kapcsolatba. Ez arra enged következtetni, hogy a magyarok által a 8–9. század fordulóján elhagyott területre a következő évszázadok-

¹⁹ Ezen a helyen kerültek elő a fentebb említett potcsevasi kultúra első leletei is.

²⁰ A település egyéb nevei: Kaslik, Iszker. A szibériai tatár kánság egykori fővárosa az Irtis mellett, Tobolszk fölött kb. 17 km-re, a Szibirka torkolatának közelében volt.

²¹ Remezov 1880: 7.

²² Katona – Klima – Maticsák 2018: 114–120.

ban nemcsak török/mongol csoportok költöztek be, hanem osztjások is, a vogulok azonban továbbra is korábbi lakóhelyükön, a Tura mellékén maradtak.

A nagy győzelem után Jermak és csapata kisebb-nagyobb csetepaték megvívásával kijutott az Ob mellékére. A Nazim folyó az Irtis torkolata fölött kb. 15 km-rel ömlik az Ob folyóba. Jermak „Nazimot is elfoglalta annak minden hercegével és gazdagságával”. Ez az osztjások vidéke volt az orosz hódítás idején, a nazimi „hercegek” az osztjások fölött uralkodtak, amint azt a Sztriganov-évkönyv is megerősíti.²³

1584-ben Jermak megsegítésére két parancsnok vezetésével katonák érkeztek Moszkvából. A Szibír falai között megszállt csapat télen szorult helyzetbe került, nem volt elég élelmük. Az éhezőket a tatárok és az osztjások segítették ki: tavasszal élelmet hoztak nekik. Ez a történet azt bizonyítja, hogy a Tobol és az Irtis találkozásának vidékén élő őslakók elismerték Moszkva fennhatóságát, igyekeztek elnyerni a katonák jóindulatát.

1585-ben a közép-ázsiai Buharából érkezett kereskedőket Kücsüm kán nem akarta beengedni a birodalmába. A buharai kapcsolat ekkor már ezeréves hagyománnyal rendelkezett. N. P. Matvejeva fentebb idézett művében a Kr. u. 6–8. századra datálta a Közép-Ázsiával összeköttetést teremtő kereskedelmi útvonalak kiépülését.²⁴ Ezek az útvonalak a Türk Kaganátus ellenőrzése alatt álltak. A déli tájokról induló kereskedelmi útvonalak magyar őstörténeti jelentősége abban áll, hogy ezek kapcsolták össze először a magyarságot a nomád türkök kultúrájával.

A buharai kereskedők védelmére Jermak maga indult el 150 emberével. Ez a kaland mindannyiuk számára végzetessé vált. A kozákok a Vagaj folyó mellett éjszakáztak, amikor Kücsüm emberei rajtuk ütöttek. Az évkönyv szerint csak egy ember tudott megmenekülni. Ez a vereség azonban már nem tudta megállítani a moszkvai hódítókat. Újabb és újabb csapatok érkeztek, amelyek szintén összecsapásokba keveredtek a tatár és osztják őslakókkal. Az egyik legnevezetesebb eset Ivan Manszurov embereivel történt. Két évvel Jermak halála után Manszurov különítménye az Irtisen hajózva elérte Szibír települését, de kitért a jelentő számú ellenséggel való csata elől. A katonák az Ob és az Irtis találkozásánál, ahol ma Hanti-Manszijszk városa található, erődöt építettek maguknak téli szállásul. Ezt támadták meg az osztjások. A csata leírása minden évkönyvben megtalálható. Az osztjások az ütközet második napján egy bálványt állítottak föl az erőddel szemben, amelynek áldozatot mutattak be. A katonák ágyúval szétlőtték a bálványt. Az Ob mentén élő

²³ „Назым городок остяцкой взяша и со князем их” (Gyergacsova-Szkop 1991: 146).

²⁴ Matvejeva 2016: 221.

osztjások korábban nem ismerték a tűzfegyverek erejét. A lövések dörejétől és bálványuk pusztulásától pánikba esve elmenekültek.

Szibéria meghódításának további finnugor és szamojéd vonatkozású eseményei a hosszabb évkönyvekben olvashatók. A Rumjancev rövid évkönyv egyes kéziratának végén található utólagos betoldások azonban még tartalmaznak értékes adatokat. A múzeumi kézirat első betoldása szerint a Tura mellett, Verhoturje közelében vogulok éltek, Szurgut és Mangazeja környékén pedig osztjások. Mangazejánál szamojédokat is említ az évkönyv. A betoldás elég pontosan leírja Mangazeja elhelyezkedését is. A második betoldás szerint a Kety folyónál is éltek osztjások, különböző tatár és mongol emberekkel együtt. A szöveg érdekessége, hogy csut (más változatokban csugy) embereket is említ ezen a helyen. Márpedig a csugy (csúd) eredendően balti finn csoportok elnevezése volt, később azonban 'finnugor' jelentésben is használták. Nem tudjuk, hogy ezen betoldás szerzője kiket nevezett csugyoknak. Ezek a betoldások megerősítik azt a képet, amely a régészeti adatok és Jermak hadjáratának leírását összevetve alakítható ki Nyugat-Szibéria finnugor és szamojéd népességének lakóhelyéről.

A Rumjancev rövid évkönyv kiadásai

1907-ben jelent meg az első kiadás, amely a Joszipov-évkönyv egyik változataként közölte a Rumjancev rövid évkönyvet.²⁵ 1986-ban a *Полное собрание Русских летописей* [Orosz évkönyvek teljes kiadása] sorozat 36. köteteként adták ki a címe szerint a Joszipov-évkönyv csoportját tartalmazó kiadványt.²⁶ A kötetben helyet kapott a Rumjancev rövid évkönyv két változata is. 1991-ben Novoszibirszkben jelent meg a *Сибирские летописи* [Szibéria évkönyvek] című gyűjteményes kötet, amely néhány kisebb jelentőségű forrás mellett szintén közölte a Rumjancev rövid évkönyvet.²⁷

A Rumjancev rövid évkönyv²⁸ (A-változat)

Szibéria földjéről és annak Jermak általi meghódításáról

Szibéria földje a moszkvai államtól keletre fekszik, Moszkvától 2000 napi járásra. Közöttük hegygerincek és nagyon magas hegyek vannak, egyik-másik [hegy]csúcs az égi fellegekig ér. A kő borította hegyeken különböző fenyők és más fák nőnek. Különböző állatok élnek ott, egyesek emberi táp-

²⁵ SzL 1907.

²⁶ PSzRL 36. 1987.

²⁷ Gyergacsova-Sz kop 1991.

²⁸ Je. I. Gyergacsova-Sz kop 1991-es publikációjából fordította Katona Erzsébet.

lálkozásra alkalmasak: ezek a rénszarvas, a jávorszarvas, a nyúl vagy tauskan,²⁹ mások ruhák díszítésére szolgálnak: a róka, a hód, a rozsomák, a coboly, a mókus és a hozzá hasonlók, és [vannak] édesen daloló madarak és sokféle fű, virág. És sok folyó folyik ott, némelyik Oroszország felé folyik, némelyik Szibéria földjére; a folyók mentén sok a hegy, a folyók nagyon szépek, vizük édes, és sok különféle hal van bennük, és sok a rét és az állattartásra alkalmas, tágas terület.

Az 1. folyó, a Tura mentén vogulok laknak, saját nyelvük van, bálványokat imádnak. Ebbe a Tura folyóba ömlik a Tagil folyó, és egy másik folyó, a Nyica, és ez a három folyó összegyűlve, együttesen Szibéria földjére folyik és Turának neveztetik, mivel hogy ez a legnagyobb. A folyó mentén tatárok élnek. A Tura a Tobolba ömlik, a Tobolnak az Irtisnél van a torkolata, az Irtis az Ob folyóba ömlik. Ezeknek a folyóknak a mentén tatárok, kolmakok, mungalok, a Tarka horda, osztjákok, szamojédok és egyéb nyelvűek laknak. A tatárok Bahmetyev törvénye szerint élnek, a kolmakokról nem tudni, mi a törvényük vagy milyen őseiktől örökölt törvényhez tartják magukat, mivel erről nem maradt fenn írás és nem lehetett kideríteni. A Tarka hordának, az osztjákoknak és a szamojédoknak nincs törvényük, bálványokat imádnak és áldozatokat mutatnak be. Vad és undorító állatok húsát eszik, és a vért úgy isszák, mint a vizet, és gyökereket esznek. Az osztjákok ruházatát a halak adják, a szamojédokét a rénszarvasok. A nagy Ob a mangazejai öbölbe ömlik. Ebből az öbölből két ágban az óceán tengerbe ömlik egyenesen észak felé. Ott öreg emberek élnek, akik sohasem engednek fel a nap hevétől, az a hely járhatatlan és senki sem ismeri.

Az Ob folyó mentén egy bizonyos cár Mohamed törvényét vallotta, On volt a neve, meggyilkolták. Volt neki egy fia, Tajbuga. Az a Tura folyóra ment, várost alapított, és azt Csingidennek³⁰ nevezte el, ott most Tyumeny városa található. Tajbuga ott halt meg. Utána az ő nemzetsége uralkodott.

Néhány év múltán Moamet, Ader fia megölte Upakot, a kazanyi cárt, lerombolta Csingiden városát, az Irtis mentén épített magának várost, és azt el-

²⁹ A *tauskan* Radlov csagatáj szótárában *tauškan*, *taušchan* alakban szerepel, mai orosz alakja *тушкан* (Vasmer 1987: 129). Az orosz *тушкан* jelentése ugrógér (lat. Allactaga), az ugrógérfélék (Dipodidae) családjába tartozó emlősállat. Gombocz (1913: 16) szerint a mongol alakok jelentése 'der graue hase'; 'der name des vierten jahres des zwölfjährigen cyclus'; 'bläulicher oder grauer steppenhasse'. Az évkönyv írásának idején a *tauskan* szó feltehetőleg nyulat jelentett.

³⁰ Csingiden ismert még Csingi-Tura néven is. Az elnevezés arra utal, hogy a legenda szerint Tajbuga Dzsingisz kán leszármazottja volt. A település a mai Tyumeny területén állt.

nevezte Szibirnek. Itt élt és itt halt meg. Ez volt a főváros, ami után az egész országot Szibirnek [Szibériának] nevezték el. Minden városnak megvolt a maga neve, amit tetszés szerint adtak neki. Szibériát általánosan Szibériának nevezik, mint ahogy a római birodalmat is Itáliának nevezik valamiféle Ittaláról, aki a nyugati országokban uralkodott, amint erről a latin krónika tanúskodik. A Római Birodalom városainak különböző a nevük, az egészet mégis Itáliának nevezik. Azt, hogy miként keletkeztek a szibériai városnevek, nem tudjuk, azt senki sem vizsgálta, mivel arról, hogy az egész Szibéria földjén csúdok éltek, írás nem maradt fenn.

Sok idő múltán a sztyeppéről eljött a kazak hordából Kücsüm Murtazejev sok harcosával, és elfoglalta Szibir városát, és a hercegeket megölte, és Szibéria cárijának nevezte magát, és sok népet meghódított. És Kücsüm cár hosszú ideig uralkodott.

Ivan Vasziljevics,³¹ egész Oroszország uralkodó cája és nagyfejedeleme uralkodása idején a Volga folyónál és a Donnál sok kozák volt. A cár parancsára erősen szorongatták őket. Elűzték a Volgáról és a Donról, és elfogták, tömlőbe vetették és halállal büntették őket. És ezért az atamánok és a kozákok elhagyták a Dont és a Volgát. Jermak Tyimofejevics kilenc atamánal, Matfej Mescserjak, Ivan Kolcov és velük 540 fő kozák a 7089. évben Szibériába mentek. Egyesek azt írják, hogy ő [a cár] hívta el a Volgáról és adott nekik birtokot, jó ruhát és fegyvert, ágyúkat, elől töltő puskákat és a saját embereiből 300 fő németet és litvánt. És Szibériába mentek a Csuszovaja folyón a Tagil folyóra, és a Tagilon, Turán át a Tavda folyóig hajóztak. Ugyanezen folyó torkolatánál elfogták a cári udvarhoz tartozó egyik tatár embert, név szerint Tausant. Az a tatár ember mindent elmondott Kücsüm cárról. Jelenlétében [a kozákok] elkezdtek lövöldözni a fegyvereikkel, és Kücsüm cárhoz küldték, hogy jelentse érkezésüket. A tatár megérkezvén, beszámolt a cárnak az orosz harcosok érkezéséről és azt mondta, hogy amikor azok lőnek, a nyilaik végéből füst és láng száll ki és hangosan dörög, és azok kapásból átütik a mi kujakjainkat³² és bahtyereceinket.³³ Kücsüm cár értesülvén [a kozákok] bátorságáról és merészségéről, nagyon elszomorodott. És birodalmából hamarosan murzákat³⁴ és más harcosokat küldött [ellenük]. Hamaro-

³¹ IV. (Rettegett) Iván, uralkodott 1533–1584 között.

³² A *куяк* mongol eredetű szó az oroszban, textíliára varrt fémlemezekből álló páncélt jelent.

³³ A *бахтеу/бахтеу* mongol eredetű szó az oroszban, láncokból és lemezekből összeállított páncélt jelent.

³⁴ A murza katonai rang, kisebb vagy akár nagyobb csapatok vezetőjét nevezték így.

san sok tatárt, osztjákot, vogult és más nyelvűeket gyűjtött össze. Kücsüm megparancsolta fiának, Mametkulnak,³⁵ hogy sok harcossal támadja meg a kozákokat. Ő maga pedig parancsot adott, hogy erősítsék meg a védműveket, és Csuvasévónál az Irtisen építsenek torlaszt, fedjék be kövel és erősítsék meg más módokon is, hogy elviselje a támadást. Mametkul pedig seregével eljutott egy helyre, amelyet Babaszannak neveznek. A kozákok pedig, akik látták a nagy gyülekezést, egyáltalán nem féltek. Nagy csata volt, sok pogányt levágtak, a többiek menekülni igyekeztek. A kozákok a Tobol folyón hajóztak. A tatárok a hegyről elkezdték löni a csónakjaikat, de isten segítségével a kozákok sértetlenül haladtak át.

És eljutottak Karacsa területére, Karacsa pedig a cár [ti. Kücsüm] dumájának tagja³⁶ volt. Nagy csata volt, elfoglalták Karacsa uluszát,³⁷ nagy zsákmányra tettek szert, és azt a csónakjaikba hordták. Ezután lehajóztak az Irtis folyóig. A pogányok a partra jöttek, egyesek lovon, mások pedig gyalog. A kozákok partra szálltak és harcba bocsátkoztak velük. Sok pogány elesett, a többiek pedig megfutamodtak.

Kücsüm cár látván övéi elestét, sokakkal együtt egy nagy hegyre ment, amelyet Csuvasévónak neveznek. A torlasznál sok emberrel együtt ott maradt a fia, Mametkul. A kozákok felfelé indultak az Irtisen és bevették Atij murza erődjét és megszállták azt. Még azon az éjszakán gondolkodni kezdtek a nagy pogány sereg láttán, mivel egy kozáknak tíz vagy húsz pogánnyal kellene megküzdenie. Ettől sokan megijedtek és menekülni akartak, mások pedig nekibátorodtak, istent hívták segítségül, és harcba szálltak.

Október 23. napján ismét mindnyájan összegyűltek [a kozákok], imádkoztak, Isten segítségét kérték. Megtámadták a torlaszt, és nagy verekedés volt. A pogányok töménytelen nyilat kilőttek, és dühödt harc kezdődött, kézi tusában vagdalkoztak. Isten segítségével a pogányok bátorsága elszállt, a kozákok pedig kergették és vágták őket.

Kücsüm cár a magas hegyen állt és látta, hogy emberei hogyan pusztulnak, és megparancsolta papjainak, mondják el undorító imáikat és hívják isteneiket, de nem történt semmi. Az osztják hercegek pedig embereikkel elmentek mind haza. Kücsüm cár látván uralma végét, azt mondta a vele lé-

³⁵ Muhammed-Kuli (Mametkul vagy Magmetkul) Ata-Kuli (Altaul) fia volt, Kücsüm unokatestvére.

³⁶ A *karacsa* nem személynév, hanem a kazanyi, a krími és a nogaj tatároknál is létező rang, a *duma* a tanácsadó testület neve.

³⁷ Az *улузь* [ulusz] eredeti jelentése nomád szállás, de olykor nagyobb területi-népi egységet jelölt (ld. Dzsocsi ulusza).

vőknek: „Meneküljünk gyorsan, hisz magunk is látjuk, erőink elfogytak, a bátrakat megölték. Jaj nekem! Ó, nagy bánatom! Ó, jaj nekem! Mit csináljak? Szégyen borítja az orcámat!” És szemrehányást tett magának, bemene-kült a városba, cári kincsei közül magához vett egy keveset, és elmenekült. Szibir városát üresen hagyta.

A kozákok a csata után saját táborukba vonultak, mintegy pihenni. Reggel félelem nélkül Szibir városához vonultak. Amikor a város közelébe értek, onnan semmiféle hangot nem hallottak. A kozákok azt gondolták, hogy a pogányok ravaszkodnak, és ravaszságból rejtőztek el. Istennek hálát adván a 7089.³⁸ év október havának 26. napján bemenvén, nem találtak egyetlen tárt sem [a városban]. És hálát adtak Istennek, aki győzelmet adott nekik.

Szibir bevétele után a 4. napon a városba érkezett Bojar osztják herceg sok osztjával, és sok ajándékot hoztak Jermaknak és a kozákoknak. Ezután sok tatár is visszatért a városba a gyerekeivel és asszonyaival, és folytatták életüket korábbi házaikban.

Ugyanazon év december 5. napján a kozákok halászni mentek az Abalak-tóra,³⁹ a táborukat pedig őrizetlenül hagyták. Mametkul cárevics éppen a táborhely környékén járt. [A többi kozák] ezt megtudta az erődben. Jermak a kozákjaival utolérte és sok pogányt megölt, és zsákmánnyal tért vissza az erődbe.

Ugyanazon évben Jermak atamánt és kozákokat küldött Moszkvába, az uralkodóhoz egy jelentéssel arról, hogy az ő cári szerencséjével meghódították a Szibériai Cárságot. A kozákok megérkeztek Moszkvába, és ezt jelentették az uralkodónak. Az uralkodó úgy rendelkezett, hogy vegyék át tőlük a levelet, és olvassák fel neki. Meghallva a hírt, hálát adott istennek. A kozákokat pénzzel és posztóval jutalmazta meg, Szibériába Jermaknak és a kozákoknak ajándékot⁴⁰ küldött.

Jermakhoz elment egy tatár, és azt mondta, hogy a cárevics [Mametkul] a Vagaj⁴¹ folyónál tartózkodik. Jermak harcedzett embereket küldött [oda]. Azok odamentek, éjjel rájuk támadtak és sokakat levágtak. A cárevics sátrához értek, élve elfogták kincseivel együtt, és Jermakhoz vitték az erődbe. Jer-

³⁸ 1582. A bizánci időszámítás szerint Krisztus 5508. szeptember 1-jén született.

³⁹ Abalak erődje és környéke Kücsüm kán személyes birtoka volt. A 17. század első felében orosz falu és templom épült a helyén, 1783-ban pedig egy kolostor.

⁴⁰ A szövegben álló *zsalovanyje* járandóságnak, honoráriumnak is fordítható. Az uralkodó valószínűleg pénzt küldött. Más feljegyzések szerint Jermak kapott egy páncélt is ajándékba.

⁴¹ A Vagaj az Irtis bal oldali mellékfolyója.

mak megvigasztalta őt. Kücsüm cár sokáig várta a fiát, és jött valaki, aki elmondta, hogy fiát foglyul ejtették. Kücsüm és egész udvara megsiratta őt.

Ezután Karacsza elpártolt tőle, nem akart az alattvalója lenni. A Julim-tóhoz⁴² ment, felfelé az Irtisen és az Obon, és ott tartózkodott.

Ezután a bátor Jermak sok települést és birtokot [uluszt] elfoglalt az Irtis és a nagy Ob mentén. Nazimot is elfoglalta annak minden hercegével és gazdagságával.

A 7091. évben⁴³ az uralkodó sok harcossal együtt Szibirbe küldte vajdáit, Szemjon Gluhov herceget és Ivan Bolhovszkijt. Ebben az időben Szibirben nagy éhínség volt és sokan éhen haltak, Szemjon Gluhov herceg is meghalt, mivel hogy sok harcos érkezett és ennek következtében éhínség tört ki, mivel a kozákoknak csak annyi élelmük volt, amennyi emberük, csak annyit tartalékoltak. Az éhínség télen tört ki. Amikor eljött a tavasz, a tatárok és az osztjások élelmet hoztak a vadászszákmányukból. Nagy volt az öröm, hogy megszabadultak az éhezéstől. Abban az évben a cárevicset [Mametkult] sok emberrel együtt Moszkvába küldték.

Mametkul, szibériai cárevics elküldése Szibériából

A 7092. évben⁴⁴ megérkeztek Szibériából a cárevicccsel, és Fjodor Ivanovics cár és nagyfejedelem utasítása szerint tisztelettel fogadták. Az uralkodó cári ajándékot [járadékot] adott a cárevicsnek.⁴⁵ A szolgálattelvőket, akik vele érkeztek, az uralkodó pénzzel és posztóval jutalmazta és élelemmel látta el őket.

Ugyanabban az évben követek jöttek Szibirbe Karacsától Jermakhoz, embe-
reket kértek, akik megvédik őket a kazak hordától. És a saját hite szerint esküt tett [Karacsza], hogy velük, a kozákokkal semmi rosszat nem tesz. Esküjükben bízva [Jermak] adott nekik egy atamánt és 40 kozákot. Ám amikor megérkeztek az erődbe, mindnyájukat megölték. Amikor Szibirben értesültek a kozákok megöléséről, Jermak és a többi kozák megsiratta őket. Amikor a pogányok értesültek az atamán és a kozákok megöléséről, elkezdtek mindenfelé gyilkolni a kozákokat, ahol csak találták őket a volosztyokban⁴⁶ és az uluszokban.

⁴² Más forrásokban *Яльмское, Чулымское озеро*. A Csulim folyó Baraba-sztyeppi szakaszán található tórendszer egyik eleme. A Csulim az Ob jobb oldali mellékfolyója.

⁴³ 1584-ben.

⁴⁴ 1585-ben.

⁴⁵ Muhammed-Kuli Fjodor cártól birtokot kapott, a moszkvai diplomáciai fogadásokon az előkelők között szerepelt, katonai tisztségeket töltött be és részt vett az 1590–1595 között zajlott svéd–orosz háborúban. 1618-ban hunyt el.

⁴⁶ A *волость* [voloszty] eredendően birtokot jelentett több településsel, a 18. századtól Oroszországban közigazgatási egység elnevezésévé vált.

Ugyanazon évben, nagybőjt idején Karacsza sok harcossal Szibir alá jött, az erődöt körbevette szekerekkel és tábort ütött. Maga Karacsza egy bizonyos Szauszkannak⁴⁷ nevezett helyen, a várostól mintegy három napi járásra állapodott meg és sok kellemetlenséget okozott az embereknek. És ott maradt egészen június haváig. A kozákok titokban kimentek az erődből Karacsza sauszskani táboráig, megtámadták a pogányokat és keményen harcoltak velük délig. A tatárok visszavonultak, a kozákok pedig visszatértek a városba. Karacsza látván, hogy a kozákokat nem lehet legyőzni, szégyenszemre elvonult.

A buharaiaktól⁴⁸ híre jött, hogy Kücsüm cár nem engedi be őket Szibériába. Jermak magához vett egy atamánt és 150 kozákot, és az Irtisen csónakokkal eléjük indult. Eljutott a Vagaj folyóig, de a buharaiakat nem találta. A Vagajon felfelé hajózva eljutott az Atbas⁴⁹ nevű helyig, de ott sem találta őket, és visszafordult. Beállt az éjszaka, a kozákok elfáradtak a hosszú úton. Elérvén az átkelőt,⁵⁰ ott éjszakáztak. Táborhelyet készítettek, de őrseget nem állítottak. Kücsüm cár tudomást szerezvén róluk, szétküldte a tatárokat [hogy keressék meg a kozákokat]. Azon az éjszakán nagy eső volt, a tatárok rájuk találtak és jelentették a cárnak. Ő éjfélkor megtámadta a kozákokat, sok tatár volt vele, a kozákok pedig minden óvatosság nélkül aludtak. A pogányok rájuk támadtak, mindőjüket levágták, csak egy kozák szökött a csónakhoz. Jermak pedig látván seregét megverve, és segítsége sehonnan sem volt, a csónakjához futott, de nem tudott beszállni, mivel páncélban volt, a csónak pedig elúszott a parttól és ő a vízbe fúlt. Ez augusztus 5. napján történt. Az erődben maradottak meghallották, hogy Jermak elesett, és megsiratták őt.

[A kozákok] féltek az erődben maradni, csónakba szálltak és lefelé hajóztak az Irtisen az Ob folyóig, az Obon az Oszoba folyóig és Berjozovig, és Berjozovból a Kamenyen⁵¹ át Oroszországba menekültek. Szibir erődje üresen maradt.

Alej cárevics, Kücsüm cár fia meghallotta, hogy Szibir üresen maradt. Embereivel elfoglalta és berendezkedett. Szejgyak⁵² herceg, Bekbulatov fia meghallotta ezt. Összegyűjtvén háza népét és embereit, odament, elfoglalta

⁴⁷ A Remezov-évkönyv szerint Szauszkann egy tatár kán volt.

⁴⁸ Itt buharai kereskedőkről van szó, akik Jermak hadjárata idején élénk kapcsolatban álltak Nyugat-Szibéria őslakóival.

⁴⁹ Napjainkban Vagaj település tatár neve *Atbas* (a szó jelentése: lófej). A Vagaj folyó torkolatától öt kilométerrel feljebb található.

⁵⁰ *доидоша до Перекопу* – egykor a Vagaj több ágra bomolva érte el az Irtist. A kozákok feltehetőleg a főágot elérve, egy alkalmas átkelőhelynél táboroztak le.

⁵¹ A *Камень* [Kameny] az Urál egykori elnevezése.

⁵² Szeid-Ahmat.

az erődöt. Alej cárevicset és a többieket legyőzte és kiűzte az erődből és megszerezte apja, Bekbulat birtokát.

Jermak meggyilkolása után a második évben harcosokkal együtt Szibirbe érkezett Ivan Manszurov vajda, és eljutott az Irtis folyóig. A parton sok pogányt látott összegyűlve, és azt hallotta, hogy a kozákok elmenekültek a városból és megrémültek. Nem kötött ki, hanem tovább hajózott lefelé az Irtisen, és elhajózott a nagy Obig. De az már be volt fagyva. Ivan Manszurov⁵³ látván, hogy beállt a tél, megparancsolta, hogy az Irtis torkolatával szemben építsenek erődöt az Ob partján, és katonáival berendezkedett az áttelelésre.

Néhány nap múlva sok osztyák érkezett az erődhöz. Rohamozni kezdték minden oldalról és egész nap harcoltak ellenük. Az éj beálltával az osztyák elvonultak az erőd alól, mivel hogy olyan osztyák voltak, akik a nagy Ob és az Irtis mentén éltek.

Reggel ismét az erődhöz vonultak, és magukkal hoztak egy általuk Szlovutesznek nevezett bálványt. Egy fa alatt állították föl, és imádkozni kezdtek hozzá, remélvén, hogy [a bálvány] segít bevenni az erődöt. Ekkor az erődből ágyúlövéseket adtak le a fára és az alatta lévő bálványra, és darabokra törték. A pogányok ettől megrémültek, úgy vélvén, hogy valaki íjjal lőtt, és azt beszélték egymás között, hogy „milyen erősen lönek, ha nyilaikkal a fát is több darabra törték”. És ezzel szétszaladtak.

A 7093. évben megérkezett Moszkvából Vaszilij Szukin⁵⁴ és Ivan Mjasznoj⁵⁵ vajda és velük együtt sok orosz ember. Felépítették Tyumeny erődjét, ahol azelőtt Csingiden erődje volt. Házakat építettek maguknak és templomot emeltek menedékkül a keresztényeknek.

A 7095. évben Moszkvából megérkezett Danyilo Csjulkov⁵⁶ vajda. Eljutott az Irtisig és ott megalapította Tobolszk városát. Szibir helyett Tobolszk lett a főváros, a székhely, mivel itt győzelmet arattak a buszurmanok⁵⁷ felett és legyőzték őket.

Tobolszk megalapítása után nem sok nappal elindult Szibir erődjéből Szejgyak herceg, a Kazak horda cárevicse és Karacsa főember és velük még 500 harcos. Elmentek addig a helyig, amit Hercegrétnek⁵⁸ neveznek, és elkezdtek

⁵³ Ivan Manszurov részt vett a livóniai háborúban is (1558–1583), ahol egy lövészcsapat parancsnoka volt.

⁵⁴ Hivatalnok, katonai parancsnok, diplomata (1550 k.–1612).

⁵⁵ Tulai származású (1540 k.–1600 k.).

⁵⁶ Danyil Csjulkov rjazanyi bojáresaládból származott, már az 1550-es években részt vett az Asztrahany elfoglalásáért vívott harcokban.

⁵⁷ Muszlimok.

⁵⁸ A Csuvas orom (itt a szövegben Csuvasovo) és Tobolszk közötti terület.

hájákat eregetni a madarakra. Meglátván őket, Danyilo Csjulkov vajda tanácskozott az embereivel és Szejgyakért küldött, hogy az jöjjön a városba a békéről tanácskozni, hogy mire alapozzák a békét. A küldönc elment és elmondta neki a dolgot. Szejgyak megtanácskozta Szultan cáreviccsel és Karacsával, és mind a hárman elindultak. 100 embert vittek magukkal, a többieket a városon kívül hagyták. A vajda a város kapujában fogadta őket és megparancsolta, hogy a fegyvereket hagyják kívül. Bementek a házba a vajdához, asztalhoz ültek és evéshez láttak. És sokat beszéltek arról, hogy mi legyen a békével. Szejgyak ültében elgondolkozott, nem evett és nem ivott. A vajda azt mondta neki: „talán valami gonoszságra gondolnak rólunk, azért nem esznek, nem isznak.” És azután azt mondta: „ha nem gondolnak gonoszságra, ürítsék poharaikat, egészségükre”. Szejgyak fogta a kupát, inni kezdett, de kaparni kezdett a torka. Ezután Szultan kezdett inni, de az ő torkát is kaparta. Karacsá szintén inni kezdett és neki is kapart a torka. Ez isteni jel volt. A vajda intett a harcosoknak, azok el akarták fogni őket. Szejgyak az ablak felé ugrott, utána a cárevics és Karacsá, de elfogták, megkötözték és meg is verték őket. Ezt hallván az erődön kívül rekedtek mind elszaladtak és nem tértek vissza saját várukba. Akik az erődben voltak és meghallották a dolgot, kimentek, szinte senki sem maradt bent.

Szejgyakot, a cárevicset és Karacsát harcosok kíséretében Moszkvába küldték.

Kücsüm cár sokszor megpróbált Szibir ellen menni és bosszút állni. Midőn egyszer sereget gyűjtött és Szibir ellen ment, eljutott az Irtisig, és fogóságba ejtett néhány agarénust,⁵⁹ majd hazafelé menekült. Amikor ezt Tobolszkban megtudták, a vajda sereget küldött utána. A mezőn utolérték, embereit megölték, elfogták két feleségét, egy fiát és nagy zsákmányt szereztek. Kücsüm néhány emberével elmenekült, eljutott a szálláshelyéig, a többi emberét elfogták. Akkor ő a kalmükök földjére ment és ott lovakat hajtott el. A kalmükök utolérték őt és csapatát, legyőzték őket és visszaszerezték a lovakat. Kücsüm a nogajokhoz menekült és azok ott megölték.

⁵⁹ Az agarénusok a biblia Hágár leszármazottai, a szó a muszlim szinonimájaként volt használatban a keresztény kultúrkörben. Nem világos, hogy a muszlim vallást bevezető Kücsüm agarénus foglyai muszlim tatárok vagy pogány finnugor őslakók voltak.

A Rumjancev-évkönyv vége a múzeumi kézirat szerint (M₁)⁶⁰

A Tobolszki razrjad erődjei

2. Verhoturje város, benne vajda, egy írnok hozzáírási joggal. A város a Tura folyó partján van. A Tura a Tobol folyóba torkollik. Verhoturje körül vogulok laknak és Verhoturjében jaszakat fizetnek a nagy uralkodónak.

7. Berjozov a Berjozovka partján fekszik, a másik oldalon a nagy Ob folyó ömlik a mangazejai tengerbe (öbölbe).

8. Szurgut városa a nagy Ob folyón áll, a város körül osztjákok élnek, és jaszakat fizetnek a nagy uralkodónak.

9. Mangazeja városa [...] a nagy Jenyiszej szigetén áll, és a másik oldalon a Turuhan folyó folyik, és a mangazejai tengerbe (öbölbe) torkollik. Ezen városok körül pedig szamojéd és osztják emberek élnek és az oroszok meghódították őket.

Tomszki razrjad

4. Kety erődítménye a Kety folyó partján áll, a folyó pedig az Ob folyóba ömlik. Ezen telepkek körül különböző hitű emberek vándorolnak: osztjákok, kalmükök, tatárok, de sok köztük a mungal és a csut⁶¹ is.

Irodalom

Gombocz Zoltán 1913: Zur Lautgeschichte der Altaischen Sprachen. Keleti Szemle 1912/1–2: 1–37.

Gyergacsova-Szkor, Je. I. [Дергачева-Скоп, Е. И. (составитель и переводчик)] 1991: Летописи сибирские. Новосибирск.

Gyergacsova-Szkor, Je. I. [Дергачева-Скоп, Е. И.] 2000: Сибирское летописание в общерусском литературном контексте. Конца XVI – середины XVIII вв. Диссертация в форме научного доклада на соискание ученой степени доктора филологических наук. Екатеринбург.

Katona Erzsébet – Klima László – Maticsák Sándor 2018: Emberek és népek a Volga-vidéken. Gerhard Frierich Müller a cseremiszekekről, csuvasokról és votjákokról (1733). Studia Folkloristica et Ethnographica 71. Debrecen

Klima László 2020: Tobolszk, Szibéria kapuja. In: Válogatott rénhíreim. Tudásmorzsák a finnugor kultúra és történelem világából. Budapest. 185–196.

Matvejeva, N. P. [Матвеева, Н. П.] 2016: Западная Сибирь в эпоху великого переселения народов (проблемы культурогенеза по данным погребальных памятников). Тюмень.

⁶⁰ Je. I. Gyergacsova-Szkor 1991-es publikációjából fordította Katona Erzsébet.

⁶¹ Más kéziratokban: csugy.

- PSzRL 36. 1987: Сибирские летописи. Часть 1. Группа Есиповской летописи. Полное собрание русских летописей Т. 36. Москва.
- Remezov, Sz. U. [Ремезов, С. У.] 1880: Краткая сибирская летопись (кунгурская) со 154 рисунками. Санкт-Петербург.
- SzL 1907: Сибирские летописи. Санкт-Петербург.
- Vasmer, Max [Фасмер, М.] 1987: Этимологический словарь русского языка. Том 4. Москва.
- Zelenkov, A. Sz. [Зеленков, А. С.] 2016: Историко-культурная модель эпохи средневековья Тоболо-Иртышской провинции. In: Türk Attila – Alekszandr Sz. Zelenkov (szerk.), 3. Nemzetközi és Korai Magyar Történelmi és Régészeti Konferencia. Budapest. 35–45.

*

Finno-Ugric and Samoyedic natives in Siberian Letopises Rumyantsev Letopisets

Siberian Letopises constitute a special category in Russian historical literature. The conquest of Siberia started with Yermak's expedition in 1581. The family members of the Cossaks who had taken part in the campaign preserved the stories and passed them on. Naturally, these stories were corrupted and fleshed out as time passed. Written records were probably taken already during the military campaign. The first summary was possibly written in 1586, which is referred to as the Rumyantsev Letopisets (Румянцевский летописец) today. The other early source of the Siberian Conquest is The Book of the Dead of Yermak's Cossaks (Синодик Ермаковым казакам) written in 1622. Data published in these books served as the basis for the letopises that belong to the category of the Yesipov Letopis and the Stroganov Letopis, and also of the later Siberian letopises, including the Remezov Letopis, which was illustrated by the author. The first manuscript of the Rumyantsev Letopisets was discovered in the first half of the 19th century by P. I. Nebolsin. As of today, more than twenty manuscripts of the same work are known. The Rumyantsev Letopisets begins by a short description of the land and fauna in Siberia. The compiler of the text was familiar with the water system of the River Irtysh and its tributaries. The description proceeds from the lesser rivers to the larger ones: at first, the tributaries of the River Tura are listed, then it is mentioned that that Tura flows into the Tobol, the Tobol flows into the Irtysh, and finally the Irtysh flows into the River Ob. In addition to the geographical description, the peoples of Siberia are also listed and described shortly. The following peoples are mentioned in the intro-

ductory part of the letopisets: Voguls, Tatars, Kolmaks (Kalmyks), Mungals (Mongols), the Piebald Horde (Пега́я о́рда), Ostyaks, Samoyeds. The area between the Rivers Tura and Ob described in the Rummyantsev Letopisets is actually identical to the Ugric Original Homeland or at least the southern part of it. The Hungarian language became independent in this area. The letopisets contains ethnographic information on the original Finno-Ugric and Samoyedic inhabitants of Siberia. It discusses the worship of idols, the offerings, describes the clothes made of fish and reindeer skin ornamented with various furs, and details the eating habits. These descriptions are identical to the ethnographic descriptions of the same ethnic groups from the past one or two centuries. The author of the text mentions Ostyaks several times during the discussion of Yermak's campaign. The description of the deciding Battle of the Chuvash Cape (Чувашский мыс) says that the Ostyak allies of the Siberian Tatars left the battlefield. After the battle, Boyar Ostyak ruler wanted to please the Cossaks with presents. Another troop from Moscow was provided with food by the local Tatars and Ostyaks, which saved the soldiers from starvation. Two years after Yermak's death, Captain Ivan Mansurov and his men defended their fortification built at the interflow of the Rivers Ob and Irtis from the attacks of the native peoples. On the second day of the battle, the Ostyaks set up an idol opposite the fort, and offered sacrifices there. The soldiers blew up the idol with cannons. The Ostyaks living along the Ob did not know the strength of firearms before. The thunder of the cannons and the disintegration of their idol made them escape in panic. The Rummyantsev Letopisets is concluded by the description of events in 1586.

Keywords: Conquest of Siberia, Yermak, Chuvash Cape, presents from the Ostyaks, shooting the Ostyak idol into pieces.

LÁSZLÓ KLIMA